

HOCA AHMED YESEVÎ, YÛNUS EMRE VE DEDE ÖMER RÛŞENÎ'DE BENLİK İNŞASINDA MİSKÎNLİK KAVRAMI

THE CONCEPT OF MISKÎN IN THE CONSTRUCTION OF SELFHOOD IN
SHEIKH AHMED YESEVÎ, YUNUS EMRE, AND DEDE ÖMER RUSHENÎ

NURGÛL KARAYAZI BAL *

Sorumlu Yazar

Öz

Ahmed Yesevî (ö. 562/1166); sözü, ihlası, imanı ve bu inancın yansıdığı sanatı ile Türklüğün kader dünyasına ve manevi hayatına asırlarca yol göstermiş ve hâlâ da yaşayan manevi ruhuyla yol göstermekte olduğu dile getirilen bir şahsiyettir. *Dîvân-ı Hikmet*'iyle önce dervişinin gönlüne ve onların samimi gayretleriyle Türkistan'dan Anadolu'ya, Balkanlara ve dünyanın birçok coğrafyasına İslam'ın iman, aşk ve tevhit nurunu yaymıştır. Onun yaktığı hikmet ateşinin چراغlarından biri Anadolu topraklarındaki Yûnus Emre (ö. 720/1320-1321)'dir. Türk sufi geleneği içerisinde aynı ruh ve manada şiirler kaleme alan bir diğer isim Azerbaycan şehirlerinden Gence'de ve Karabağ'da irşat vazifesini yerine getiren 15. yüzyılın önemli Halvetî şeyhlerinden Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487)'dir.

Türkistan'da Ahmed Yesevî ve dervişlerinin "hikmet"leriyle başlayan çıkışı Anadolu'da devam ettiren Yûnus Emre ile Türk tasavvuf şiiri kemaline ermiştir. Yûnus takipçileri de kendilerine tevarüs eden bu hikmeti geleneğe bağlı kalarak kendi üsluplarınca ifade etmeye çalışmışlardır. Tasavvufi neşve yanında kelime hazinesi ve samimi üslubunda Yûnus Emre'nin tesiri açıkça görülen Dede Ömer Rûşenî de bu geleneğin Azerbaycan topraklarındaki temsilcilerindendir. Rûşenî'nin edebî kişiliğinde Yesevî'den gelen tasavvufi geleneğin izleri onun tasavvufi anlayışını göstermesi bakımından önem taşıyan *Miskinnâme* isimli mesnevisinde açıkça görülmektedir. Bu benzeyiş dil ve üslup açısından değil ruh ve mana bakımından söz konusudur. Bu çalışmada, Ahmed Yesevî'nin Anadolu ve Azerbaycan sahalarındaki tesirini de bir nevi göstermesi düşüncesiyle Yûnus Emre ve Dede Ömer Rûşenî özelinde mutasavvıf şairlerin üzerinde çokça durdukları "miskîn" kavramı her üç şairin şiirlerinden örneklerle değerlendirilmiştir. Kişinin benlik inşası, bir başka ifadeyle varlıktaki yerini, Rabbi ile arasındaki ontolojik baği idrak etmesi açısından da bu kavramın önemi mutasavvıfların bakış açısı aktarılacak vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, Yûnus Emre, Dede Ömer Rûşenî, miskîn, benlik.

Abstract

Ahmed Yesevî (Yasawî) (d. 562/1166) is described as a figure who has guided the destiny and spiritual life of the Turkish people for centuries through his words, sincerity, faith, and the art that reflects this belief, and who continues to guide them with his living spiritual spirit. With his *Divan-ı Hikmet* (Book of Wisdom), he first touched the hearts of his dervishes, and through their sincere efforts, he spread the light of Islam's faith, love, and unity from Turkistan

Araştırma Makalesi / Künye: KARAYAZI BAL, Nurgül. "Hoca Ahmed Yesevî'den Dede Ömer Rûşenî'ye Benlik İnşasında Miskînlük Kavramı". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 118 (Haziran 2026), s. 1-23. <https://doi.org/10.60163/tkhebv.1731875>

* Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi · Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü · Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, e-mail: nurgulkarayazi@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7067-2545

to Anatolia, the Balkans, and many other parts of the world. One of the lamps of the fire of wisdom he lit was Yûnus Emre (d. 720/1320-1321) in Anatolia. Another name who wrote poems with the same spirit and meaning within the Turkish Sufi tradition is Dede ‘Ömer Rûşenî (d. 892/1487), one of the important Khalwatî sheikhs of the 15th century who carried out his spiritual guidance duties in the Azerbaijani cities of Ganja and Karabakh.

The tradition of Turkish Sufi poetry reached its peak with Yûnus Emre, who continued in Anatolia the path begun in Turkistan by Aḥmed Yesevî (Yasawî) and his dervishes with their “wisdom.” Yûnus’s followers also tried to express this inherited wisdom in their own styles while remaining faithful to tradition. Dede ‘Ömer Rûşenî, whose influence from Yûnus Emre is clearly seen in his Sufi enthusiasm, vocabulary, and sincere style, is also one of the representatives of this tradition in Azerbaijan. Traces of the Sufi tradition originating from Yesevî in Rûşenî’s literary personality are clearly seen in his *mesnevi* titled *Miskinnâme* (Book of Misery), which is significant in terms of revealing his Sufi understanding. This similarity is not in terms of language and style, but in terms of spirit and meaning. With the idea of demonstrating Aḥmed Yesevî’s influence in Anatolia and Azerbaijan, this study, focusing on Yûnus Emre and Dede ‘Ömer Rûşenî, evaluates the concept of “miskîn” (the poor), which Sufi poets often dwell on, with examples from the poems of all three poets. The importance of this concept in terms of the construction of the self, or in other words, the realization of one’s place in existence and the ontological bond with the Lord, is emphasized by conveying the perspective of the Sufis.

Keywords: Aḥmed Yesevî (Yasawî), Yûnus Emre, Dede ‘Ömer Rûşenî, miskîn (poor), selfhood.

Giriş

Türk tarihindeki en eski sufilik geleneğinin kurucusu Pîr-i Türkistan (Ocak, 2020, 23) Hoca Ahmed Yesevî, Türkistan’da yaktığı hikmet meş’alesinin dervişanının gayretleriyle Anadolu ve diğer İslam topraklarına yayıldığı; Kur’an ve sünnet üzere bir ömür yaşayarak dinin özünü teşkil eden muhabbetin, ırfanın ve ihlasın şahsında mücessem bir hâle geldiği bir ulu Türk şeyhidir. Türkistan’da Türk tasavvuf düşüncesinin inşasındaki katkısının yanı sıra Horasan erenleri olarak adlandırılan dervişleriyle Anadolu’nun hem Türkleşmesi hem de müslümanlaşması yolunda hizmet ederken Türk dilinin tasavvuf diline dönüşmesinde, tasavvufun kavramları ve unsurlarıyla Türk edebiyatında yer edinmesinde etkili bir role sahiptir (İsen, 1996, 14).

Ahmed Yesevî, İslam’ın kabulünden sonraki asırlarda oluşturulan Türk tasavvuf edebiyatının bilinen ilk örneği *Divân-ı Hikmet*’i ile de Türk edebiyatında tasavvufi hikmet söyleme geleneğinin öncüsü olmuştur. Yesevî hikmetlerinin en kıymetli hizmetlerinden biri Türkler arasında bir düşünce ve iman birliğini tesis etmesidir (Eraslan, 1989, 161; Bice, 2023, 56). Nitekim o, Türklerin İslam’ı ve İslam’la bağlarını anlamalarında istikamet veren yol haritasını çizmiş bir kilit isimdir (Okumuş, 2016, 172).

Tarihi kaynaklarda, “Sultân-ı ârifin”, “Sultân-ı Türk”, “Ahmed-i Sâni”, “Âsitâne-i Saâdet”, “Kutbü’l Aktâb”, “Şeyhü’l-meşâyih”, “pîr-i Türkistan” ve “Hz. Sultân Hoca Ahmed Yesevî” olarak tanıtılan (Kencetay, 2012, 773) Ahmed Yesevî’nin Türkistan’da Türk kültürü ile İslam din ve tasavvufunu kaynaştırmasıyla başlayan dinî ve tasavvufi zincir, Anadolu’da Mevlânâ, Yûnus Emre, Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Eşrefoğlu Rûmî gibi daha birçok halka ile devam etmiştir. Bu zincirin her bir halkasını oluşturan sufi şairlerin bağlantı noktası söylemlerindeki kaynak ve içeriğin müşterek olmasıdır. İnsanı Kur’an-ı Kerim, hadis ve tasavvuf perspektifiyle ele alan şairlerin zaman ve mekânın ihtiyacına paralel olarak değişen dil ve üslup farklılığı edebî

zevk anlamında bir çeşni, zenginlik katmış; lakin aynı kaynaktan beslenmeleri, aynı hakikati ifade etmeleri ile özdeki birlik kaybolmamıştır (Yeniterzi, 2011, 136-137).

Azerbaycan'daki tasavvufî hareketin tarihî kökenlerinde, düşünce tarihinde Ahmed Yesevî ve Yesevîlik'in özel bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Bu konuda çalışmaları olan araştırmacıların fikirlerine mesnet olarak dikkat çektikleri eserlerden biri Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sidir.¹ Söz konusu eserde Azerbaycan'ın gerek Tebriz gerekse Şirvan bölgelerinde Yesevî dervişleri olduğu ifade edilmiştir.² Bu da Yesevîliğin o dönemde diğer tarikatların içerisinde tamamen erimelediği, 17. yüzyılda Azerbaycan'da Yesevî öğretisinin devam ettiğini göstermektedir (Şihyeva 2016, 1177).³

Ahmed Yesevî ve Yesevîlik kültürünün yayıldığı ve günümüze kadar devam ettiği sahalardan biri de Anadolu'dur. 13. yüzyılın başlarında Moğol istilası ile durumları bozulan Yesevî dervişlerinin bir kısmı Türkistan'dan Hindistan istikametinde güneye, diğer bir kısmı da Harezm ve Horasan üzerinden Azerbaycan yoluyla Anadolu'ya gelmişlerdir.⁴ Anadolu'da Ahmed Yesevî'ye ilişkin yazılı ve sözlü gelenekleri canlı biçimde günümüze taşıyan çevrelerin başında Alevî-Bektaşî zümreler gelmektedir. Bunun yanı sıra Yesevîlikle aynı coğrafyada, Türkistan sahasında teşekkül eden Nakşibendî gelenekte bu süreklilik daha belirgin olmakla birlikte, Anadolu sahasında farklı tarihî ve tasavvufî dinamikler çerçevesinde şekillenen Nakşibendîlikte Yesevî geleneğinin izleri daha sınırlı ölçüde de olsa görülmektedir. Bu çevrelerin dışındaki sufi gelenekler, resmî silsileleri dahil herhangi bir şekilde zikretmeseler de bu durumu onların Ahmed Yesevî'den haberdar olmadıkları tarzında değerlendirmemek gerekir. Nitekim Anadolu'nun Türkleşmesinde aktif bir rol üstlenen alpler, erler, erenler ve ahiler Anadolu'nun yanı sıra gittikleri diğer topraklarda Hoca Ahmed Yesevî'yi, onun hikmetleri ve kerametlerini, menkıbelerini, Türkistan'da yanan hikmet çerağını halka anlatmışlardır (Ocak, 1996, 38, 66. Ayrıca bk. Bice, 2016, 234-235, 249). Bu gayretlerin bir sonucu olarak Ahmed Yesevî'nin "Sultan" lakabına nispetle Sultâniyye, cehrî zikir yapmaları sebebiyle Cehriyye ve mensuplarından çoğunun Türk olması sebebiyle Silsile-i Meşâyih-i Türk olarak zikredilen Yesevîyye (Tosun, 2013, 487), kendisinden sonra gelen Nakşibendiyye, Bektaşîyye, Mevleviyye, Halvetiyye gibi birçok tasavvuf yolunu da etkilemiştir.

1. Yesevî Hikmet Geleneğinde İki Temsil: Yûnus Emre ve Dede Ömer Rûşenî

Tekke şairlerine ruh ve manada olduğu gibi dil ve nazımda da rehberlik eden, Türk tasavvuf şiirinin "pîr"i kabul edilen Hoca Ahmed Yesevî'nin diktiği Türk tasavvuf şiiri ağacı Yûnus Emre'nin dilinde Anadolu'da kemalini bulmuş, olgun meyvelerini

1 bk. "An'aneye göre Ahmed Yesevî'nin mânevî nüfûzu bütün Rumeli ve Küçük-Asya'da, Azerbaycan'da hulâsa -umûmî bir tâbirle- Batı Türkleri arasında uzun müddet devam etmiş, ona intisap iddiasında bulunan birçok dervişler gitgide Rûm diyârına gelmekten geri durmamışlardır. Evliyâ Çelebi, gezdiği çeşitli memleketlerde Ahmed Yesevî'ye mensup sayılan birtakım velîlerin türbelerini ziyaret etmiştir ki, onları birer birer anlatır." (Köprülü, 1976, 46).

2 Şirvan hududunda yer alan Niyazâbâd şehrinde bulunan Avşar Baba türbesine dair *Seyahatnâme*'de şu bilgilere yer verilmektedir: 'Büyük atamız Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî hazretlerinin halifelerindendir. Yesevî tarikatı, Acem'de makbul olduğundan yüz adet Yesevî fukarası türbesinde taat u ibadetle meşgullerdir.' (Dağlı, Kahraman, 2008, 337).

3 Konuyla ilgili bir başka çalışma için bk. Mehmedoğlu, 1993, 281-290.

4 Ahmed Yesevî'yi Türk tasavvuf edebiyatının mihenk taşı olarak gören Köprülü, "Hoca Ahmed Yesevî te'sirini başlıca dört büyük alanda aramak" gerektiği görüşündedir: "1) Kıpçak, yâni bugünkü Kuzey Türkleri alanı; 2) Türkmen alanı; 3) Azerî alanı; 4) Batı Türkleri yâni Anadolu ve Rumeli alanı." (Köprülü, 1976, 174).

vermiştir (Tahralı, 1991, 49).⁵ Yûnus takipçileri de bu ağacın meyvesinden nasiplenerek Ahmed Yesevî ve dervişlerinin “hikmet”leriyle başlayan çıkışı (Bilgin, 2003, 303) kendi dil ve üsluplarınca devam ettirmişlerdir.

Bu bağlamda Hoca Ahmed’in hikmet anlayışıyla şekillenen tasavvufi söylem, Anadolu’da Yûnus Emre’de; Azerbaycan sahasında ise Gence’de ve Karabağ’da irşat vazifesini yerine getiren 15. yüzyılın önemli Halvetî şeyhlerinden Dede Ömer Rûşenî’de (Uzun, 1982, 10; Uzun, 1994, 81; Kurnaz, 1999, 6) kendine özgü biçimlerde ortaya çıkmıştır. Bir *Fusûs* hayranı olarak İbnü’l-Arabî’nin yanı sıra dört mesnevisinden üçünde ilhamını doğrudan aldığı Mevlânâ’nın ve tasavvufi neşve yanında kelime hazinesi ve samimi üslubunda Yûnus Emre’nin izleri açıkça görülen (Tunç, 1997, 246-248; Tavukçu, 29, 66-67, 84) Dede Ömer Rûşenî’nin Hoca Ahmed Yesevî’den ve Yesevîlik’ten haberdar olması kuvvetle muhtemeldir. Rûşenî’nin edebî kişiliğinde Yesevî’den gelen tasavvufi geleneğin izleri Gahramanov’un da dikkat çektiği gibi *Miskînâme*’deki ruh ve manada açık bir şekilde görülmektedir. Hatta ona göre tuyuğlarda yer alan dervişlikle ilgili deyimler ile bu mevzudaki hikmetlerde görülen yakınlık sanki bu iki şeyhin birlikte “söylediği, hitap ettiği” izlenimini uyandırmaktadır (Gahramanov, 1993, 129).

Ahmed Yesevî⁶, Yûnus Emre⁷ ve Dede Ömer Rûşenî⁸ özelindeki bu çalışmada her üç şairde ortak olarak kullanılan kelimelere bakıldığında üçünün de mahlaslarını nitelemek üzere tercih ettikleri “miskîn” sıfatı, üzerinde durulması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiirlerinde en fazla miskînlik üzerinde duran Yûnus Emre’dir. Onun kelimeye olan teveccühünde Ahmed Yesevî’nin, *Makâlât*’ında miskînliği marifetin sekizinci makamı (Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, 2007, 78) sayan Hacı Bektâş-ı Velî’nin ve *Kelimât-ı Barak Baba* adlı bir kaynağa kendisini “miskîn Barak” olarak niteleyen Barak Baba’nın etkisi kuşkusuzdur (Özel, 2022, 31). Yûnus’un miskînliğinde bu tasavvufi çizginin etkili olduğu, aynı gelenekten beslenen Rûşenî’nin de miskînliği bu çizgiden miras aldığı söylenebilir.

Gerek Ahmed Yesevî’nin gerek Yûnus Emre ve Dede Ömer Rûşenî’nin melamet neşvesine sahip oluşları bu kavramın şiir dillerinde yer edinmesinde etkili olsa gerektir. Melâmî düşüncenin şiir diline akseden bir özelliği olarak olumsuzdan olumluya, tezattan uyuma, yoktan vara doğru giden bir hareket ve dinamizm söz konusudur (Erbay, 2023, 176). Bu anlayış içerisinde hem tembellik, uyuşukluk, zavallılık gibi olumsuz hem de Hakk’ın karşısında acziyetinin farkında olup acziyetiyle izzet bulan ideal sufi, derviş manalarını karşılayan “miskîn”i söz konusu şairlerin mahlaslarıyla birlikte zikretmeleri bilinçli bir tercih olarak gözükmemektedir.

5 Ahmed Yesevî’nin hikmetleriyle Yûnus Emre’nin şiirlerindeki tasavvufi muhtevadaki benzerlikler için bk. Demirci, 1993, 85-92; Pekolcay, 1997, 19-30; Okuyucu, 1998, 246-274; Öztürk, 1998, 220-228; Tatcı, 1998, 238-245; Yılmaz, 1998, 275-298; Develi, 1999, 32; Tatcı, 2008, 103; Yıldırım, 2025, 113-140.

6 Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinden alıntı yapılırken Hayati Bice’nin hazırladığı “Dîvân-ı Hikmet” adlı çalışma esas alınmıştır.

7 Yûnus Emre’nin şiirlerinden alıntı yapılırken Mustafa Tatcı’nın hazırladığı “Dîvan ve Risâletü’n-Nushıyye” ile Erdoğan Boz’un hazırladığı “Dîvan (Fatih Yazması)” adlı çalışmalar esas alınmıştır. Yûnus Emre’de miskînlik kavramına yönelik akademik çalışmalar yapıldığı için tekrara düşmemek adına onun Hoca Ahmed Yesevî ve Dede Ömer Rûşenî ile ortak ifadelerini çalışmamızda değerlendirdik. İlgili çalışmalar için bk. Akdemir, 2012, 97-113; Özel, 2022, 28-42.

8 Dede Ömer Rûşenî’nin mesnevîlerinden alıntı yapılırken Necip Fazıl Şenarslan’ın “Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı (Miskîn-nâme, Şobân-nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der-Medh-i Mesnevî-i Ma’nevî-i Mevleviyyet, Ney-nâme, Kalem-nâme, Divan) Dil İncelemesi-Metin-Dizin” başlıklı doktora tezi, Dîvân’ı için Orhan Tavukçu’nun çalışması esas alınmıştır.

Her üç şairin mahlas beyitleri incelendiğinde; Hoca Ahmed Yesevî’de “Ahmedi Miskîn”, “Miskîn Ahmed”, “Miskîn zaif/Hace Ahmed”, “Miskîn”, “Hace Ahmed Miskîni”, “Yesevi Miskîn Ahmed” (Güner, 2007); Yûnus Emre’de “Miskîn Yûnus”, “Miskîn biçâre Yûnus”, “Yûnus miskîn”, “Biçâre miskîn Yûnus” ve Dede Ömer Rûşenî’de “Miskîn Rûşenî”, “Rûşenî miskîn”, “miskîn hakîr Rûşenî” şeklinde “miskîn”in kullanıldığı görülmektedir:⁹

Hoca Ahmed Miskîn’in noksânı çoktur dünyâda,
Gerçi ya Rab binlerce hatâ benden geçse affeyle (Dîvân-ı Hikmet, 120/31. Hikmet)

İy biçâre miskîn Yûnus günâhun çok neyleyesin
Sığındum ol Allâh’uma didi hem ‘afv kılam diyü (Yûnus Emre, 260/285. şiir)

Yâ nebî öğdi nebîde Hak seni
Nice öğebile miskîn Rûşenî
Sevdi yaradı seni Hayy-ı Ganî
Cümlenün sensin güzini ahseni (Rûşenî, Dîvân, 229/43. Tuyuğ)

Rûşenî-yi bî-kes ü miskîn fakîr
Derd-mend ü âciz u h’âr u hakîr (Miskinnâme, 438/904. beyit)

Yetiş iy kâmunun püşt ü penâhı
Diyende Rûşenî miskîn İlâhî (Miskinnâme, 253/67. beyit)

2. Kavram Olarak “Miskîn”

Miskîn kelimesi sükûn, sükûnet (سكونت-سكون) “hareketsiz durmak; çok fakir, düşkün olmak”tan türemiş bir kelime olup aşırı derecede tembel, uyuşuk, mıymıntı, üşengeç; âciz, zavallı, düşkün; hoş karşılanmayacak durumlar karşısında tepki göstermeyen, tepkisiz kalan, mücadele ve teşebbüs yeteneği olmayan, pısrık (kimse); çalışmaktan ve çaba göstermekten kaçınan (Sarı, [t.y.], 769; Çağbayır, 2007, 3239; Ayverdi, 2010, 828); fakir, yoksul, sefalet içinde, zillet, za’f (Mutçalı, 1995, 835; Güneş, 2009, 577; Vankulu Mehmed Efendi, 2015, 2263); zül, kafr (Hüseyin Remzî, 2018, 533); dilenci, garip, boynu bükük (Mutçalı, 1995, 835) anlamlarına gelmektedir. Miskîn ile fakir kelimeleri arasındaki ince ayrıntı bilhassa dinin bir gereği olarak zekât verilmesi bahsinde fikhî açıdan değerlendirilen bir husus olmuştur.¹⁰ Bazı kaynaklarda fakir daha muhtaç olarak değerlendirilirken diğer açıdan miskîni fakirden maddi anlamda daha yoksun değerlendirenler olmuştur. Fakihlerden fakir ve miskîn aynı anlama gelir, diyenler de olmuştur. Konuyla ilgili Mütercim Âsım Efendi şu bilgileri vermektedir:

“... Ve ehl-i Arabiyye fêkîr ile miskîn beynlerini fark ederler. Ba’zılar dediler ki fakîr şol kimsedir ki sedd-i ramak edecek kût ve gıdâ bulur ola ve miskîn aslâ bir nesnesi olmaya. Ve inde’l-ba’z fakîr muhtâc ve gedâ ve miskîn zelîl ve hakîre denir, zillet ve hakâreti gerek fakr u fâka sebebiyle ve gerek ahvâl-i sâ’ire sebebiyle olsun... Yâhûd fakîr kifâyet mikdârı ma’âşî olana ve miskîn aslâ nesnesi olmayana denir. Ve inde’l-ba’z miskîn, fakîrden hâli ahsen olana denir ve alâ-kavlin ikisi de berâberdir ki züğürt ve gedâ olana denir.” (Mütercim Âsım Efendi, 2013, 2258).¹¹

9 Çalışmanın sınırlarını aşmamak için birkaç örnek vermekle yetinilmiştir.

10 bk. Aktaş, 2015, 106-129.

11 Konuyla ilgili ayrıca bk. Cürcânî, 1997, 175; Ebû Talib el-Mekki, 2004, 469-473; el-İsfâhî, 2006, 593; Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, 2006, 226; Hüseyin Remzî, 2018, 533-534.

Kur'ân-ı Kerîm'de miskîn kelimesi, tekil olarak “miskîn” ve “miskînen” şeklinde on bir; çoğul olarak da “mesâkîn” on iki ayette geçmektedir.¹² Söz konusu ayetlerde, miskînlerin korunup gözetilmesine, haklarının muhafaza edilmesine, gönüllerinin alınmasına, onlara yapılan yardımların en hayırlı amel ve asıl iyilik olarak nitelendirilmesine; miskînlere yardım edenin gerçek kurtuluşa ereceğine ve cennetle nimetlenmesine dair emirlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu tavırların aksine miskînlere sahip çıkmayanın, onları doyurmak için gayret göstermeyenin akıbetinin hüsrân olup cehenneme girmeye sebep olabileceğine işaret edilmektedir (İşliyen, 2022, 142-143).

Tasavvufî bir ıstılah olarak miskîn, maddi anlamdaki yoksunluk, hor ve hakirlik manalarını da içinde barındırarak kendisine hiçbir varlık tanımayan, varlık duygusundan sıyrılan, varlığı yokluğa çeviren, mahviyet sahibi dervîştir (Uludağ, 2001, 251; Cebecioğlu, 2005, 440). O mevhum olan varlıktan azade ve fenâfillâha mazhar olmuştur (Pakalın, 1993, 585).

Lisânü'l-Arab'da miskîn kelimesinin kökünün “teslîm olan”, “fakîr” kelimesinin kökünün ise “muhtaç” olduğuna işaret edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in “Allah'ım, beni miskîn olarak yaşat, miskîn olarak öldür ve kıyamet günü miskînler zümresiyle birlikte haşret.”¹³ duasında geçen miskîn kelimesinde de muhtaç fakirler kastedilmemiştir. Zira Allah Resûlü, fakirlik fitnesinden Allah'a sığınmıştır.¹⁴ Buradaki taleb; zorba, merhametsiz, kibirlenen kimselerden değil Hakk'ın emirlerine tevazu ve teslimiyetle itaat edenlerden olmaktır. Bir başka ifadeyle miskînin hâli özünde teslimiyet ve zillet olan yoksulluktur (İbn Manzûr, 1997/1418, 315).¹⁵ Teslimiyet de Allah'ın hükmüne itirazsız razı olmayı, boyun eğmeyi, mukadderatı kabullenmeyi (Ayverdi, 2010, 1245) gerektirmektedir. Bunun için teslim olan, kazayı rıza ile karşılar (Cürçânî, 1997, 59).

Allah, Rab; insan ise O'nun kulu, kölesi olduğu için mutlak anlamda Allah ganî, zengin; insan ise fakirdir. Çünkü kul olması bakımından insanın hem kendisi hem de sahip olduğu her şey, malı mülkü aslında efendisi Allah'a aittir (Uludağ, 2015, 183). Kur'ân-ı Kerîm'de “Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız.” buyurulmaktadır. Bu ayette Allah, muhtaç olunan her şeyi kendine bir işaret yapmıştır. “Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur.”¹⁶ Dolayısıyla fakir, bu hakikati bilse de bilmese de sadece Allah'a muhtaçtır (İbn Arabî, 2006, 353). Bu anlamda bütün insanlar Allah Teâlâ karşısında biri diğerinden daha az veya daha

12 bk. Bakara, 2/83, 177, 215; en-Nisâ 4/36; İsrâ 17/26; Rûm 30/38; İnsân 76/8; Fecr 89/18; Beled 90/11-16 vd.

13 عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ " اللَّهُمَّ أَحْبِبْنِي مِسْكِينًا وَأَمْتِنِي مِسْكِينًا وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسْكِينِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ " . فَقَالَتْ عَائِشَةُ لَمْ يَأْ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ " إِنَّهُمْ يَخْلَوْنَ الْجَنَّةَ قِيلَ أَغْنَيْتَهُمْ بِأَرْبَعِينَ خَرِيفًا يَا عَائِشَةُ لَا تَرُدِّي الْمِسْكِينَ وَلَوْ بِشِقْ تُمْرَةٍ يَا عَائِشَةُ أَجْبِي الْمَسْكِينِينَ وَقَرِّبِيهِمْ فَإِنَّ اللَّهَ يَقْرَبُكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ "

Tirmizî, Zühd, 37 [hadis nu. 2353].

“Hz. Enes'in naklettiğine göre, Rasûlullah aleyhi ve sellem, ‘Allah'ım, beni miskîn olarak yaşat, miskîn olarak öldür ve kıyamet günü miskînler zümresiyle birlikte haşret.’ diye dua edince, Hz. Âişe bunun sebebini sormuş, O da ‘Onlar cennete, zenginlerden kırk bahar önce gireceklerdir. Ey Âişe! Yarım hurmayla da olsa miskîni geri çevirme. Ey Âişe! miskînleri sev ve onları kendine yaklaştır ki Allahu Tâlâ kıyamet gününde sana yakın olsun.’”buyurmuştur.

14 Buhârî, Deâvât, 39 [hadis nu. 6368].

15 Konuyla ilgili Beyhâkî, “Hz. Peygamber'in vefat anındaki mal varlığı, mal azlığı manasındaki miskînliliği istemediğini göstermektedir. Buradaki muradı tevazu ve alçak gönüllülüğü istediği manasındadır. Böylece sanki Hz. Peygamber Allah Teâlâ'dan kendisini zalim ve kibirlilerden yapmamasını, azmış zenginler zümresinde haşretmemesini istemiştir.” (Yıldırım, 2009, 676).

16 <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/fatir-suresi-35/ayet-15/kuran-yolu-meali-5> [E.T. 30.06.2025].

fazla olmayacak şekilde eşit derecede fakirdir (Uludağ, 2015, 183)

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin "miskîn" kavramının açılımına yönelik tespitleri dikkat çekicidir. O, "miskîn"i kendi iradesinden arınıp tüm işlerini Allah'a teslim edişi sebebiyle ölüye; hor ve zelil oluşu ile de toprağa teşbih etmiştir. Mutlak manada izzet Allah'a aittir. İzzetlinin izzeti O'nun izzetinin bir tecellisidir. Bu durumda kim hangi izzet karşısında hor ve zelil ise onun miskînidir. Ancak izzetin yalnız Allah'a has olması cihetiyle de kişi bilse de bilmeseyse de miskîni olduğu izzet Allah'a aittir ve hakikatte o Allah'ın miskînidir. Miskîn zelil olmak ile de Allah'ın izzetinin hakkını vermiştir (İbn Arabî, 2006, 354-355).

Tasavvuf tarihinin en önemli kaynaklarından sayılan *er-Risâle*'nin yazarı Kuşeyrî'ye göre de ne dünyaya iltifatı ne de ahiretle meşguliyeti olmayıp yalnız Mevla ile memnun olan miskîndir. Miskînliği gerçek manada fakirlik olarak değerlendiren Kuşeyrî, "böyle bir fakir, nimete muhtaç olduğu hâlde yokluk içinde bile cömertlik yapmaktan geri durmaz. Çünkü o, yok olanla ünsiyet edebilen, Allah ile yalnız kalmaktan haz alan, maddî manada iflas etmesi durumunda herhangi bir sıkıntıya düşmeyip bilakis lezzet içinde bulunabildir" demektedir (Kuşeyrî, Mensûrû'l-Hitâb fî Meşhûrî'l-Ebvâb, vr.146^b; Göztepe, 2006, 260).

3. "Miskîn" Kavramının Şiirlerde Ele Alınışı

Çalışmanın bu bölümünde Ahmed Yesevî, Yûnus Emre ve Rûşenî'nin bazen ortak bazen de kendilerine has bir söylemle "miskîn" kavramını ele alışları değerlendirilecektir:

3.1. Miskîn-İlahî/Nebevi yakınlık

Kur'ân dili, mana dilidir (Pekolcay,1996, 747). Mana dili olan Kur'ân dilini en iyi bilen Hz. Peygamber'dir. Ahmed Yesevî'nin ifadesiyle Hz. Peygamber; miskînlerin yârı, hemdemi, dostu; Dede Ömer Rûşenî'nin deyişiyle de o, "ser-defter-i mesâkîndir. Onun ismi miskînler zümresi defterinin en başında yazılıdır:

Enbiyalar hâtemi, sır-esrârın mahremi,
Miskînlerin hemdemi, yâdigâr olan Muhammed

Miskînlere yâr olan, ümmet dileyip zâr olan,
Balsızlara bal olan, şâhpâr olan Muhammed (Dîvân-ı Hikmet, 416/208. Hikmet)

Mahbûb-ı enbiyâsın matlûb-ı evliyâsın
Maksûd-ı asfiyâsın ser-defter-i mesâkîn (Rûşenî, Dîvân, 173/ G. 65)

Hz. Mevlânâ da Hz. Peygamber'in miskînlerle olan kurbiyetine ve sahabeden Ebu'd-Derdâ'nın "Efendimiz müslümânların fakîrlerinden feth taleb buyururdu" hadîs-i şerîfine işaretle şöyle der: "Eğer sen bizim bu sözümüze inanmazsan, Server-i âlem Mustafâ (s.a.v.) Efendimiz'in miskînlerden ve fakîrlerden nasıl duâ istediğini gör!" Ahmed Avni Konuk, bu beytin şerhinde "Zîrâ Resûl-i Ekrem hazretleri, vûs'at-i ma'rifetleri hasebiyle, fukarâ-yı müsliminin ba'zı kemâlât-ı ilâhiyyeye mazhariyetlerini müşâhede buyururlar idi." (Rûmî, 2008, 531-532/1650. beyit) sözleriyle Hz. Peygamber'in fakrın hakikatini idrak eden bu kulların bazı manevî hasletlere nail olduklarına şahit olduğunu dile getirmektedir.

Yûnus Emre, Allah'ın miskînlerin gönlüne girip orayı mesken edindiğini söyler:
Ne yohsul u ne baydasın ne köşk ü sarâylardasın
Girdün miskînler gönlüne idindün turak Çalab'um (Yûnus Emre, 200/186. şiir)

Bir başka şiirinde de miracı yaşamının yolunun miskînlikten geçtiğine işaret eder:
Yakındur işümün ucı azupdur müftî vü hâcî
Göreyin diyen Mi'râc'ı miskînligin dutsun dimiş (Yûnus Emre, 158/122. şiir)

3.2. Talip Olunan Miskînlik

Rûşenî, Rabbinden “miskîn diriltip miskîn öldürmesi”ni, miskînler ile dost etmesini dileyerek Hz. Peygamber'in duasını kendisi için de murat etmektedir:

Îlâhî istegimüz senden oldur
Bizi miskîn dirildüp miskîn öldür

Bölüğinden kopar miskînlerün hem
İdüp miskînler ile yâr u hem-dem (Miskinnâme, 252/50-51. beyitler)

Rûşenî, dost olmak istediği miskîn ile bölüğünden kurtulmak istediği miskînlerden bahsederek kelimeyi farklı iki anlam çerçevesi içerisinde kullanmıştır. Burada olumsuz olarak nitelenen zavallı, biçare, tembel, uyuşuk sıfatlarını taşıyan miskînlerdir. Onlardan olmaktan imtina etmektedir.

Onun talip olduğu miskînlik, hiçlik libasına bürünen, Hakk'ın varlığında kendi fenâsını idrak ederek en yüce mertebeye ulaşan derviş tipidir:

Câh u kadrûn çünki arturdı Hudâ
Cân u dilden rûz u şeb idüp duâ
İt ziyâde itme kem miskînligün
Her kimi görseñ digil hoş merhabâ (Rûşenî, Dîvân, 236/67. tuyuğ)

“Allah makamını ve kadrini artırınca can ve gönülden gece gündüz miskînliğinin azalmadan ziyadeleşmesi için dua et. Her kimi görürsen de selamını eksik eyleme, bir ‘merhaba’ de.”

Rûşenî miskînliği niyaz ettiği bir başka beyitte de cinas sanatının sağladığı anlam zenginliğinden faydalanarak “dem”inin, nefesinin de latîf, güzel, “miskîn” “misk kokulu” olmasını dilemektedir:

Îlâhî Rûşenî'i eyle miskîn
Demin idüp latîf u hûb u miskîn

Beytin devamında miskîne lutfedilen sabır, tahammül ve tevekkülün hakikatini anlama gibi kabiliyetleri kendisi için de talep etmektedir:

Anuñ gibi virüp sabr u tahammül
Vir aña dahî tahkîk-i tevekkül (Miskinnâme, 301/756-757. beyitler)

Yûnus Emre de hem kendisine miskîn olmayı tavsiye etmekte hem de miskînlere hizmetkâr olmayı salık vermektedir. Çünkü miskînleri arzûlayan Allah'tır:

Yûnus imdi miskîn olgıl hem miskînlere kul olgıl

Zîrâ miskîn olanları arzûlayan Çalap durur (Yûnus Emre, 116/47. şîir)

Yine ona göre gerçek âşîğın adı miskîndir; seçkinlik miskînliktedir:

Yûnus sen 'âşîkîsan adunı miskîn kogıl

Cümlesinden ihtiyâr miskînlikde buldum ben (Yûnus Emre, 257/280. şîir)

Dervîşlerin sermayesi de miskînliktir:

Dervîş olan kişilerün miskînlikdür ser-mâyesi

Miskînlikden özge bize mâl u mülk ü şâr gerekmez (Yûnus Emre, 153/111. şîir)

Ahmed Yesevî ise miskînliği âdet kılanın cennet içinde işreti olduğunu söyleyerek miskînlik talebindeki manevi bir mükafata işaret etmiştir:

Fakîr olup, miskinliği âdet kılan,

Gecelerde kâim olup tâat kılan,

Kulu görse, kulu olup hizmet kılan,

Kıyâmette varsa, cennet içre işreti var. (Dîvân-ı Hikmet, 478/240. Hikmet)

3.3. Miskîn-Mânâ Eri/Mânâ Ehli

Hoca Ahmed, kendisine hitaben “miskîn ol” der ve devamında manayı da miskînlerden sormayı tavsiye eder. Miskîn ile dervîşi bir arada zikreden Hoca Ahmed'in miskînliği dervîşlikle aynı manada kullandığı; birinci mısradaki “ol” fiiliyle “miskînliğe” işaret ederken, ikinci mısradaki “bil” fiiliyle olunan şeyin sırrına vakıf olmaya dikkat çekerek “dervîşliği huzur bil” ifadesinden anlaşılmaktadır. Dervîşlerin Allah'ın güzel isimlerinden biri olan “Hû” ismini zikirlerine atıfta bulunarak da onları “Hû” kuşu olarak nitelemektedir:

Kul Hoca Ahmed miskîn ol miskînlerden mânâ sor,

Dervîşliği bil huzûr Hû kuşudur dervîşler (Dîvân-ı Hikmet, 230/100. Hikmet)

Dervîşlerin “Hû kuşu” olarak vasfedilmesinde Yesevî geleneğindeki zikir usulünün izi görülmektedir. Yesevîlikte yer alan zikir usullerinden biri de “zikr-i kebûter” (güvercin zikri)dir ki “hû hû” diye icra edilir.¹⁷

Yûnus Emre'nin bir dörtlüğünde de “dervîşler uçar kuşlar” denilerek dervîş-kuş teşbihi yapılmıştır:

17 “Risâle-i Zikr-i Hazret-i Sultânü'l-ârifin adıyla bilinen, Çağatay Türkçesi'yle yazılmış, müellifi meçhul bir eserde Yesevî zikrinin altı türünden bahsedilir. 1. İsm-i zât zikri: “Allah”. Bu zikir “Allah hû, Allah hû, yâ hû, Allah hû” şeklinde de icra edilir. 2. İsm-i sıfat zikri: “Hay âh, hay âh”. Bu zikir öğle namazından sonra ayakta (kıyâmî) icra edilir, “Hay” ve “âh” derken beş parmak yumulur. 3. Dûsere zikri: “Hay, âh, Allah, hay, hû; hay, hayyen, hû Allah hay, hayyen, hû Allah”. 4. Zikr-i hû: “Hû hû hû Allah, hû hû hû Allah”. 5. Zikr-i çaykun. Zikir sırasında ritim, âhenk ve mûsikinin bir arada uyum içinde devam etmesi için zâkirin, elinde çingırak gibi bir aleti hareket ettirmesi, “çak çak” diye ses çıkartmasıdır (hû [çak], hû [çak]). 6. Çehâr darb: “Hay, âh âh âh, hay, hû; hay, âh âh, âh, hay, hû”. Bu altı zikir usulünün yanında bir de “zikr-i kebûter” (güvercin zikri) vardır ki “hû hû” diye icra edilir.” (Tosun, 2013, 489-490).

Dervişler uçar kuşlar

Deniz kenârın kışlar

Zihî devletlü başlar

Eve dervişler geldi (Yûnus Emre, 315/373. şiir)

Derviş ile miskînin Yesevî'nin kavram dünyasında birbirini karşıladığı şu ifadelerden de anlaşılmaktadır:

Kul Hoca Ahmed miskindir, miskînlerden mânâ sor,

Miskînlik huzûr kaynağı, basar olan Muhammed (Dîvân-ı Hikmet, 417/208. Hikmet)

Bir önceki beyit ile olan ifade benzerliği de göstermektedir ki “miskînlerden mânâ sor” nasihatinde bulunan Yesevî, dervişlik ile miskînliği ortak bir özellikte birleştirerek “huzûr”a nisbet etmektedir.

Ahmed Yesevî'nin miskîni mananın sorulduğu biri olarak işaret etmesi miskînin onun nezdinde mana ehli, mana eri olarak kabul edildiğini göstermektedir. Mana ehli ne dünyada mal, mülk, servet, şöhrat peşinde koşan, bunlara meyleden gafil dünya ehline ne de ebedî hayatta cennete gitme arzusuyla ibadete, taate önem verip huri, gülman isteyen âbid ahiret ehline benzemektedir. O Hakk'ın emirlerine riayet etmekle birlikte her işinde Hakk'a muhabbetini merkeze alarak O'nun rızasını gözetendir. O Hakk'ın her işinde bir mana, bir sır olduğunun bilincindedir. Madde ile olan ilişkisini maddenin ötesine taşıyarak manaya taliptir. Bu vasıflarıyla, Yûnus Emre'nin de işaret ettiği üzere mana eri için manevi yolculuğunda mahzunluk söz konusu değildir:

Ma'nî eri bu yolda melûl olası degül

Ma'nî tuyan gönüller hergiz ölesi degül (Yûnus Emre, 181/158. şiir)

Rûşenî'nin manayı bulmak isteyenlere bir tavsiyesi vardır ki harfî bırakmaktır. Çünkü harf bir zarftır, mana denizdir. Mana kuşu için ise harf yalnızca bir yuvadır:

Bahra ulaşmak dilersen zarfı ko

Ma'nâyı tapmak gerekdür harfî ko

Harf dâm u ana ma'nâ dânedür

Harf murg-ı ma'nâ için lânedür (Neynâme, 419/608-609. beyitler)

“Anlam, hakikat, sır, mârifet” (Cebecioğlu, 2005, 412) olarak tanımlanan manayı ancak arif olan anlar. Zira marifet bilgisine sahip arif; bu manayı soran, manayı alan “gerçek kul”dur. Bunlar mana erleridir:

Dayanarak Kul Hoca Ahmed, yola gir

Kulu görsen, kulu olup mânâ sor

Yâ İlâhım, nasîp kılrsa, mânâ al

Mânâ sorup mânâ alan gerçek kul olur (Dîvân-ı Hikmet, 294/ 138. Hikmet)

İbnü'l-Arabî de arif için fakirliği bir nimet olarak görmekte ve benzer bir ifadeyle fakrın hakikatine ereni “tam kul” olarak nitelemektedir: “...Fakirlik ârifin ulaştığı nimetlerin en lezzetlisidir, çünkü fakirlik, ârifî Hakk'ın huzuruna sokar ve Hak kendisini kabul eder. Bu makama, fakirliğin kardeşi de yakındır ki, o da zillettir... Buna göre fakir her şeye muhtaç, hiçbir şeyin muhtaç olmadığı kimsedir. İşte bu, tam kuldur.” (El-Hakîm, 2005, 187).

Miskîn Yûnus ise “erenleri” “gerçekler” olarak vasfetmektedir. O da gerçeklerden olmayı talep ederken, erenlerin âdetinin sabır ve kanaat olduğunu söyler:

Miskîn Yûnus sen dahî gerçeklerden olıgör

Erenler pîşe idinmiş sabrıla kanâ’ati (Yunus Emre (Fatih Yazması), 612/199. şîir)

Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki sabır ve kanaat sahibi erenler, Hakk’ın gerçek kullarıdır.

3.4. Miskîn-Garîb

Ahmed Yesevî, miskîn ile garip kelimelerini birlikte zikrederek bir anlam ilişkisi kurar. Aslî vatanlarından ayrı kalmanın bilincinde olup bu dünyayı gurbeti bilen sufilere garîb denilir (Cebecioğlu, 2005, 224) Miskînin hâli de bu manada “garîb”cedir.

Susayınca suya muhtâç olan,

Diriyken ağlayıp ölen garîbler.

Kimse bilmez garîblerin hâli nicedir,

Meğer bilse garîb olan garibler.

Garîblik zor iştir ey azîzim,

Kim o kıymetsiz olur miskîn garîbler.

Gel şimdi Ahmed kendine bak,

Garîbsin sen garîb miskîn garîbler (Dîvân-ı Hikmet 231/101. Hikmet)

Miskîn, terk-i dünyâ eylemiştir, bu dünya ile bir gönül bağı yoktur. Dünyaya meyli olmadığı için burada durmak gibi bir arzusu da bulunmamaktadır. Bilmek bir iddiadır. Hakk’ın ilminin sonsuzluğu karşısında kendi acziyetinin farkında olan miskînin bilginliğe dair bir iddiası da yoktur. Dünyayla işi olmayan, fakrın hakikatine eren miskîn; dünyaya dükkân kurmaz, onunla maddi bir ilişki içerisinde bulunmaz. Kendi yalnızlığında yaşayıp ıssız yerlere göçer (Tulum, 2019, 136):

Hak Teâlâ kokusunu alan burada durmaz,

İddiâ eyleyip bilginliğin lâfını etmez,

Nereye gitse fakîr-miskîn dükkân kurmaz,

Garîb olup vîrâneye göçer dostlar. (Dîvân-ı Hikmet, 193/78. Hikmet)

Kendini Allah yoluna adayan garip, Allah’tan başkasını gönlünden çıkararak hasret ve niyazla Allah’a yönelir; O’nun huzurunda benliğinden bir eser bulunmaz (Eren, 2019, 458). Bu âlemde bir garip gibi yaşayan miskînlerin bu hâli de Hakk’a kurbiyete bir vesiledir.

Yesevî’ye göre dünyaya dükkân kuranlar, yalan söyleyip bu dünyanın devrini süren “heveskârlar”dır:

Heveskârlar âşıkım diye çok laf vurur,

Habersizler nerede varsa, dükkân kurar,

Yalan söyleyip, bu dünyânın devrini sürer,

Dünyâyı arayıp, sınırına yettiği yok (Dîvân-ı Hikmet, 438/219. Hikmet)

3.5. Miskîn-Teslîm

Miskîn, teslim olandır. O teslim olup rıza şarabından içmiş, günah zehrinden kurtulmuştur:

Miskîn Ahmed sen bu günâh zehrinden
 Kurtulursun içsen rızâ şarâbından
 Lâkin çok korkarım Allahım kahrından
 Sensin Kâfi, sensin Âfi yâ Gafûr (Dîvân-ı Hikmet, 112/23. Hikmet)

Teslim olan da miskinlik bulandır:
 Evvelki kapusunda bir kişi durur anda
 Sana eydür teslîm ol gel miskînlik bulasın (Yûnus Emre, 235/242. şiir)

Yûnus, Allah yolunda teslim olan miskînin her şeye boyun eğdiğine, gönül yıkmadığına işaret eder:

‘Âşık kişi miskîn olur yol içinde teslîm olur
 Kim n’iderse boyun bura çâre yok gönül yıkmaya (Yûnus Emre, 22/1. şiir)

Bir başka şiirinde de yine âşık kişinin miskîn, onun malının mülkünün can ve başının da aşka mağlup olduğunu söyler:

Miskîn olur ‘âşık kişi durmaz akar gözi yaşı
 Mâlî mülki cân u başı ‘ışka tarâşdur ‘âşıkun (Yûnus Emre, 174/146. şiir)

3.6. Miskîn-Benlik

Rûşenî, “Der-beyân-ı ahvâl-i tasavvuf” başlıklı manzumesinde tasavvufu tarif ederken tasavvufun “tezellül”, “huşû”, “meskenet”, “sabr” ve “tahammül” oluşunu vurgular:

Nedür dinse tasavvuf di tezellül
 Huşû u meskenet sabr u tahammül (Miskînnâme, 259/150. beyit)

Miskînin vasıfları da bu tanımdan hali değildir. Nitekim o da Hakk’ın huzurunda tevazu sahibi, Hakk’a teslim, sabır ve tahammüllüdür.

Her insanın kendini tanıma, bilme, idrak etme macerasında bir başka ifadeyle “ben inşası”nda, “ben”in bağlı olduğu küllî iradeyle olan irtibatını kabul etmesi gerekmektedir. Zira “ben”, küllî iradenin sahibi Allah’tan koparsa hiçliğe mahkûm olur. Varlığın esası ile bağını kuran “ben” ise değil dünyaya, evrene bile sığmaz (Kılıç, 2000, 14).

İşte Hakk’a teslim olan Hakk’ın bendesidir. Bir kula Hakk’ın “bendem” demesi de onun için en büyük şereftir. Rûşenî, Hakk’ın “bendem” dediği o mübarek kullardan olmaya taliptir. Hak’tan dileği “benliği”nin alınıp” varlığının “senlik” olması, öyle ki “ben”in “sen” ile yok olmasıdır:

Mübârek kuldur ol kimse ki sen şâh
 Benüm bendem diyesün aña geh gâh

Benüm benlögüm al benden gider sen
 Senün senlögün ile olayın ben

Menüm benlögümü benden Hudâyâ
Senüñle ola benlögim menüm tâ

Atâ kıl Rûşenîye hüsn-i niyyet

Koma kılmaya isyân u hatıyyet (Miskinnâme 253/63-66. beyitler)

Rûşenî'nin yine bir başka şiirinde dikkat çektiği üzere “cihanda yokluktan daha güzeli var mıdır?”. Kişiye benlikten daha kötü, fena günah yoktur. Müflis, derviş ve miskîn olana “bende benlik yok” demek bile benliğinin varlığına delil olarak yeterlidir:

Var mı yokluktan cihânda hûb-ter

Yok güneş kişiye benlikden beter

Müflis ü dervîş ü miskîn olana

Bende benlik yok demek benlik yeter (Rûşenî, Dîvân, 237/70. tuyuğ)

Şiirde miskîn ve dervîş kelimeleriyle birlikte zikredilen zahirde malını, mülkünü batıran, hiçbir şeyi olmayan olarak tanımlanan müflis; tasavvuf terminolojisinde fenâ-i ef'âl, fenâ-i sıfât ve fenâ-i Zât'la fâni olup “Nereye dönerseniz Allah'ın vechi işte oradadır” (Bakara, 2/115) ayetindeki sır üzere her vecihten Zât'ın cemali ve hüsn-i sıfâtı ile zahir olandır (Uzuner, 2022, 262). Tâhirü'l-Mevlevî *Mesnevî* şerhinde iflâsı fıkhen tanımladıktan sonra bu dünya zindanında hapsedilmiş olsa da Allah'ın azatlılarından olan iman ve irfan ehlinin sahip oldukları iflâs-ı mânevî derecesinden söz eder ve şöyle der: “... Bütün mükevvenâtın Hakk'ın mülkü olduğunu zevkan ve hakikaten idrâk etmiş olanlar, servet sâhibi olsalar bile fakîr ve müflis-i ma'nevîdirler. Öyle olanlar, dünyâ mahbesindeki yüz binlerce kayddan ve tealluk zincirlerinden kurtulur ve o dünyâ zindanından halâs bulurlar.” (Mevlânâ Celâlüddîn-i Rûmî, 1967, 221).

Yûnus da kendinde bir varlık görenin bir başka ifadeyle benlik iddiasında bulunanın üstadının iblis olduğunu söyler:

Her kim kendüyi gördi üstâdı İblis oldu

Kişi ne buldıysa miskînliligile buldı (Yûnus Emre, 311/367. şiir)

Bunun için “Yûnus, benliğin miskînliktir, yüzünü toprak eyle” yani benliğinden geç ihtarında bulunmaktadır:

Yûnus miskîn gendüzün toprak eylegil yüzün

Ma'sûkaya yaraşuk bir miskînligüm vardur (Yunus Emre (Fatih Yazması), 166/44. şiir)

Ahmed Yesevî'nin “Bismillah deyip beyân ederek hikmet söyleyip/Talep edenlere inci, cevher saçtım işte” sözleriyle “Hikmet”lerine başlarken dikkat çektiği hususlardan biri “ben” deyip “benlik” güdenlerden kaçtığı vurgusudur:

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen,

Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol sen,

Mahşer günü dergâhına yakın ol sen,

Ben-benlik güden kişilerden kaçtım işte (Dîvân-ı Hikmet, 59/1. Hikmet)

Ona göre benlikten kurtulmanın yolu da dünya eğlencelerine aldanmamak; zikir ile meşgul olmak ve Hak aşkıyla süluk etmektir:

Bu dünyânın eğlencesini boşlayıp,
Boşlayıp atsa ben-benlik gider dostlar (Dîvân-ı Hikmet, 206/84. Hikmet)

Sahralarda dört darbe vurup zikrini başla,
Kibir ve heves, ben ve benlik ırak gönder.
Gece-gündüz tekbir söyleyip dinmeden işle,
Zikrini söyleyip sıdkı ile durmak gerek. (Dîvân-ı Hikmet, 420/210. Hikmet)

Hak aşkına tekye kılan, kılmaz heves,
Ben ve benlik gider ondan sinek misâli,
Allah diye su ve ekmek gamın yemez,
Hakk'ı arayıp, Hakk'a ağlar, dostlarım ha. (Dîvân-ı Hikmet, 445/222. Hikmet)

Rûşenî ise “benlik” hastalığının alametleri olan kibir ve kinden arındıkça insanın ruhunun sükunete ereceğini; müflis, derviş ve miskîn vasıflarıyla da riya ve gösterişten kurtulacağını dile getirmektedir:

Olalı bî-kibr ü bî-kîn Rûşenî
Gitdi ‘ucbı tapdı teskîn Rûşenî
Bî-riyâ bî-süm’a oldu oluben
Müflis ü dervîş ü miskîn Rûşenî (Rûşenî, Dîvân, 237/ 72. tuyuğ)

Benliği dervîşlik yolunda en büyük engellerden biri olarak gören Yûnus Emre de miskînlik ile benlikten kurtulmanın mümkün olduğunu söylemektedir. Zira miskîn benlik iddiasında değildir; kendisine bir varlık atfetmez. Dervîş de “ben”den geçendir:

Miskîn olugör bâri benlikden ırak yûri
Gönlinde benlik olan dervîşlikden ırakdur (Yûnus Emre, 137/ 84. şiir)

Aynı şekilde “erenler” de bu yolda benlik ile yürümemişlerdir:

Erenler ben-benlik ile yürümediler,
Nefsdan geçmeyip tarikata girmediler,
Bu dünyâda lahza rahat görmediler,
Çoluk-çocuk, ev-barkından geçer olacak. (Dîvân-ı Hikmet, 462/231. Hikmet)

3.7. Miskîn-kin

Miskînde bulunmaması gereken hasletlerin başında Allah yolundaki kimse için en büyük tehlikelerden olan kibir, kin ve gurur gelmektedir. Nitekim hadîs-i şerifte de “Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse, cennete giremez.”¹⁸ buyurulmaktadır.

Bütün âlemi “yâr” bilen düşmanı olmaz; muhabbet olan gönülde de kibir zerrelere tutunamaz:

Adumuz miskîndür bizüm düşmânumuz kimdür bizüm
Biz kimseye kîn tutmazuz kamu ‘âlem yârdur bize (Yûnus Emre, 289/333. şiir)

¹⁸ Müslim, Riyâzü’s-Sâlihîn, 17/65 hadis nu. 1575.

Yesevî, Hak âşıklarının vasıflarını anlatırken bu kulların “kibir dağı”nı ufaladıklarını söyler:

O bülbülün feryâdını işitenler,

Kibirin dağını kesip ufalayanlar,

Bu dünyânın lezzetini unutanlar,

Feryâd edip ağlayıp gözünü giryân eyler. (Dîvân-ı Hikmet, 287/134. Hikmet)

Bu nedenle gönlü kin ile dolu olana “miskîn” denilemez. Şâyet denilecekse de âcizliği, tembelliği sebebiyle bir teşbih yaparak “eşek miskîn” demek uygun olacaktır:

Ne miskîn kim dili ol ola pür-kîn

Eşek miskîn di aña dime miskîn (Miskînnâme, 268/280. beyit)

Yûnus da “sevgiliye karşı miskîn olursan senden kibr ü kîn gider” diyerek bu kötü hasletlerden kurtulmanın reçetesini verir:

Miskîn ol yâre miskîn gide senden kibr ü kîn

Rûzigâr gelür geçer pes kime kalasıdur (Yûnus Emre, 126/64. şiir)

Gurur sarhoşluğundan kurtulan da miskînlik sarhoşluğuna bürünebilir:

Başumdan hamr-ı hodbînlik humârun

Giderüp büri miskînlik humârun (Miskînnâme, 251/36. beyit)

Bir kişi acziyet ve miskînlik sahibi ise Rahmân’ın rahmeti onunladır. Şâyet onun miskînlîği yoksa kibir, kin ve gurur onda çoktur:

Ne kişide ki acz ü meskenet var

Anuñla rahmet-i Rahmân durur yâr

Ne âdem kim anuñ miskînlîği yok

Velîkin kibr ü kîn ü ucbıdur çok (Miskînnâme 1069-1070. beyitler)

Hız. Mevlânâ da bu bahiste “Kuvveti bırak zârîliği tut! Ey fakîr, rahmet bir zârın tarafına gelir” diyerek Allah’ın rahmetinin zayıf ve miskînin tarafına geldiğine işâret eder. “Nitekim insanların merhameti bile bir fakîr ve miskîn hakkında mebzûl olur.” (Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, 2009, 171).

Hakk’ın rahmetine vesile olan miskînlik makamı Rûşenî’nin her dem duâsındadır:

Îlâhî Rûşenî’i bî-kîn eyle

Mesâkîn arasında miskîn eyle

Görenler eydeler miskîn-i bî-kîn

Diyüp dâyim ana bî-kîn-i miskîn (Miskînnâme, 322/ 1076-1077. beyitler)

“Allahım, Rûşenî’yi kinden arındır, kinsiz eyle. Miskînler arasında miskîn eyle. Onu görenler her zaman kinsiz miskîn diyeler.”

3.8. Miskîn-fenâ/bekâ

Rûşenî'ye göre tasavvuf “bekâ” “varlık” pazarıdır, kumaşı “fenâ” “yokluk”tur. Bu pazarın dükkânı “fenâ”, yatağı “miskînlik”tir:

Bekâ bâzârıdır yokluk kumâşı

Fenâ dükkânı miskînlik firâşı (Miskinnâme, 273/354. beyit)

“Her şey zıddıyla kaimdir” düsturunca varlık ancak yoklukla söz konusu olmaktadır. Hak’ta fenâ bulan “bekâ”ya ulaşabilir. Fenâyâ ermenin yolu Hakk’a teslimiyettir. Kul tevazu ve tezellül, alçaklık örtüsüne bürünüp O’nun varlığında fâniliğini tattıkça “bekâ”ya, “varlık”a,” “vücûd”a kavuşacak, Mutlak Varlık’ın Hak olduğunu idrak edecektir. Burada “miskîn”lik, kulun “ben”likten arınıp “Mutlak Varlık”a giden yolda bir idrak makamıdır.

Nitekim yokluk, “özün özü”dür:

Kul Hoca Ahmed’in işte bu sözü,

Acaib değildir bakıp görse sırdan gözü,

“Yokluk” makâmında özün özü,

“Yokluk” içeri bakıp görür dostlar. (Dîvân-ı Hikmet, 211/87. Hikmet)

“Yokluk”a batarak “varlık”a erişilir:

Hû halkası kuruldu, ey dervişler, geliniz;

Hak sofrası yayıldı, ondan pay alınız.

Zâhir ilmini okuyarak, hâl ilmine ulaşarak,

Yokluk içine batarak varlıklardan alınız. (Dîvân-ı Hikmet, 220/94. Hikmet)

Yûnus da erenlerin bulunduğu miskînlik makamının fenâfillâh makamı olduğuna “yokluğımışı çâresi” diyerek işaret etmektedir. Zira varlık derdinin çaresi yoksultta, fenâ makamındadır:

Gel imdi Miskîn Yûnus tut erenler etegin

Cümlesi miskînlikde yokluğımışı çâresi (Yûnus Emre, 318/378. şiir)

Yûnus bu beyitte “erenlerin eteğini tutmak” gerektiğini ifade ederken bir başka şiirinde “miskînlik eteğini” tutmanın önemini dile getirmiştir:

İy Yûnus ‘ârifisen anladum bildüm dime

Tut miskînlik etegin âhir sana gerekdür (Yûnus Emre, 137/84. şiir)

“Ey Yûnus, irfân sahibiysen anladım, bildim deme; miskînlik eteğini tut yâni miskînlik yolunda devam et, sonunda sana bu gereklidir.”

Bu iki şiir Yûnus’un kavram dünyasında “erenler” ile “miskîn”in birbirinin muadili kavramlar olarak kullanıldığını da göstermektedir.

İsmail Hakkı Bursevî, Yûnus Emre’nin “Yûnus sen bu sözleri ayân ayân söyledin/ İster isen kânını miskînlikte bulasın” beytinin şerhinde miskînliği şöyle açıklamaktadır: “Miskînlikten murâd fenâfillâhdır ki âsâr-ı evsâf-ı nefsâniyyeyi bi’l-

külliyye izâle etmektedir.” Bu bağlamda “Ben kalbi kırık olanlarla beraberim”¹⁹ hadis-i kudsîsini de zikreden Bursevî, Hakk’ın huzurunda olma makamının zahir ve bâtını harap olanların nasibi olduğunu söylemektedir (Bursevî, Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre 9; Yağcıoğlu Aydın, 2016, 89) .

Netice itibariyle miskînlık, dünya ile ilgisini ortadan kaldırarak Allah’a yönelen, nefsî sıfatlardan kurtulan insanın vasfı olmaktadır.

Şeriatte tecriddir dünyâsını terk etmek;

Terk etmeden dünyâyı Hakk’ı sevdim demesin.

Tarikatte beden ve canını terk etmek müşküldür,

Terk etmeden beden ve canını seninimdir demesin. (Dîvân-ı Hikmet, 215/90. Hikmet)

Miskîn-Cömert

Yesevî, cömert olup miskînlere yardım etmek gerektiğini, böyle davrananların cennette Hakk’ın cemâlini göreceklerini söyler:

Kul Hoca Ahmed, kulu olsan, cömert ol,

Cömert olup, miskînlere yemek ver,

Tanla varsan, cennet içinde güller der,

Vallâhi, cömert Hakk didârını görür imiş (Dîvân-ı Hikmet, 436/218. Hikmet)

Yûnus da aynı kanaattedir. Sonunda ölüm olan dünyada elde edilen miskînlere harcanmalıdır; zira bu yardım yarın ahiret gününde Hak şarabını yani ilahi aşkı tatmış gibi karşına çıkar:

Ele getürdüğünü miskînlere harc eyle

Niçe çok yaşarsan sonucu ölüm vardır (Yûnus Emre, 119/51. şiiir)

Bir miskîni gördünise bir eskice virdünise

Yarın anda sana gele Hak şarabın içmiş gibi (Yûnus Emre, 325/388. şiiir)

Rûşenî ise kerem sahibinin, cömert kişinin şefkatli ve miskîn olması gerektiğini vurgular:

Müşfik ü miskîn ola ehl-i kerem

Hulki pîş ola velîkin hışmı kem (Neynâme, 437/886. beyit)

Nitekim miskîn, Yûnus’un da müjdelediği gibi Hakk’ın cemâlini müşâhede etmeye nâil olacaktır:

Yûnus imdi bildüm dime miskînlige elden koma

Kimde miskînlık varısa Hak didârın ol göriser (Yûnus Emre, 126/63. şiiir)

19 Ebû Nuaym, Hilye, II, 364.

Sonuç

Türk İslam kültürünün kaynak şahsiyetlerinden biri olması vasfıyla Ahmed Yesevî; tasavvuf tarihinin genel seyrine, bu tarihî süreçte gelişen tasavvufî ve edebî geleneğe yönelik çalışmalarda muhakkak isminden ihtiram ve itibarla söz edilen bir arif kişidir. Asırlardır dünyanın farklı coğrafyalarındaki müslümanlar arasında İslam nurunun aşk ve imanla gönüllerde dalga dalga yayılmasında *Dîvân-ı Hikmet*'i ile yaktığı hikmet çerağının katkısı ehlince takdir edilmektedir.

Yesevî Hazretlerinin yaktığı ve diyâr-ı Rûm'a saldıgı “aşk odu”yla pişen isimlerin başında Yûnus Emre gelmektedir. Yûnus, Yesevî'nin mana dilini Türkçe kaleme aldığı şiirlerinde kemale erdirmiştir. Takipçileri de aynı ruh ve manayı kendilerine mahsus üslupla söyledikleri şiirlerde dile getirerek her birinin şahsî tarzıyla farklılaşan motifler oluşturularak Türk tasavvuf şiir dili zenginleştirilmiştir.

Halvetiyye tarikatının pîr-i sânisî kabul edilen Şeyh Yahya Şîrvânî (ö. 868/1463-64)'den sülûkunu tamamladıktan sonra Azerbaycan topraklarında irşat faaliyetlerinde bulunan Dede Ömer Rûşenî'nin tasavvufî neşvesi ile ruh ve mana anlayışındaki ortaklıklar, onun Yûnus Emre geleneğiyle aynı tasavvufî zeminde değerlendirilebileceğine işaret etmektedir. Rûşenî'nin edebî kişiliğinde Yesevî'den gelen tasavvufî geleneğin izleri ise onun tasavvufî anlayışını göstermesi bakımından önem taşıyan *Miskînâme*'sinde ve *Dîvân*'ında bilhassa tuyuğlarında açık bir şekilde görülmektedir.

Ahmed Yesevî, Yûnus Emre ve Dede Ömer Rûşenî özelindeki bu çalışmada her üç şairde ortak olarak kullanılan kelimelere bakıldığında üçünün de mahlaslarını nitelemeye tercih ettikleri “miskîn”, üzerinde durulması gereken bir kavram olarak dikkat çekmektedir.

Miskîn kelimesi sözlükte sükûn, sükûnetten türemiş bir kelime olarak aşırı derecede tembel, uyuşuk, düşkün, fakir anlamlarını karşılarken tasavvufî bir ıstılah olarak maddeden sıyrılarak hiçlik makamını tadan, varlığı yokluğa çeviren mahviyet sahibi dervişin adı olmaktadır.

Miskîn kavramının taşıdığı anlam katmanları şairlerin melamet neşvesiyle ilişkilendirilerek değerlendirildiğinde kavramın şairler tarafından seçiminin bilinçli bir tercih olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim tembellik, uyuşukluk, düşkünlük, zavallılık gibi olumsuz çağrışımlarının ardında Hakk'ın karşısında acziyetinin farkında olup zellilikte azizlik bulmayı dileyen dervîşi ifade edebilecek en uygun kelime “miskîn”dir.

Şiirlerinde en fazla miskînlik üzerinde duran Yûnus Emre'dir. Onun kelimeye olan teveccühünde Ahmed Yesevî'nin, Hacı Bektâş-ı Velî'nin ve kendisini “miskîn Barak” olarak niteleyen Barak Baba'nın etkisi kuşkusuzdur. Yûnus'un miskînliğinde bu tasavvufî çizginin etkili olduğu, aynı geleneğin bir takipçisi olan Rûşenî'nin de miskînliği bu çizgiden miras aldığı düşünülmektedir.

Her üç şairin şiirlerinde miskîn kavramının kullanımına bakıldığında görülmektedir ki sözlük anlamı olan âciz, zavallı anlamlarına atıfta bulunulsa da hakikatte miskîn; kâmil insanın, ideal sufinin adıdır. Çalışmada miskîn ve miskînliğin şiirlerde ele alınışı İlahî/nebevi yakınlık, talip olunan miskînlik, mânâ eri/mânâ ehli, garîb, teslîm, benlik, kin, fenâ/bekâ, cömert gibi başlıklar altında toplanmıştır. Şairlerin miskîn kavramını ele alışlarında çoğunlukla benzer bir söylem söz konusuken bazen kendilerine has ifadeler de dikkat çekmektedir. Bunlardan miskîn-garîb kullanımı yalnız Ahmed Yesevî'ye hasır. Miskîn, Yesevî'nin dilinde garibin, dervîşin; Yûnus'un dilinde erenlerin, âşıkların; Rûşenî'de ise dervîş ve müflisin adıdır.

Şairlerin miskîne dair ifadelerinden şu sonuçlar çıkmaktadır: Kendini tanıma, bilme seyrindeki âdemin kul sıfatını kazanmakta aşması gereken en büyük engellerin başında “ben”i gelmektedir. Benlik inşasında “ben”i merkeze alan yolda kalırken “ben”den “sen”e varan yücelere yol almaktadır. Bu da kişinin meskenetinin, miskînlüğünün farkına varmasıyla söz konusu olmaktadır.

Miskînlük kavramının özündeki eksiklik, noksanlık dinamik bir oluşum sürecini hazırlamakta “bildim” ve “oldum” gibi kişiyi mânen çöküşe, dibe götüren sanılardan korumaktadır. Nitekim miskînlükteki sükûnda teslimiyet ve teslimiyette ataletten öte gayret söz konusudur. Nakıslığının farkında olan insanın gayretinde hırsla tamamlanma hissinden ziyade mükemmel bir varlığın tamlığında denizdeki damla misali kaybolma, o tamlığa vasıl olma niyeti görülmektedir. Bu anlamda miskîn, kalbi sükunete kavuşandır.

İnsan yaratılışı gereği muhtaç ve âcizdir. Bu yaratılış sırrı bağlamında miskînlük, sürekli muhtaçlık makamı olarak kişinin Rabbiyle hiç kesilmeyecek olan bir bağ kurmasını sağlamaktadır. İnsanın muhtaçlığından kaynaklanan zelilliği, izzetin yegane sahibinin Allah olduğu bilincini de kazandırmaktadır. Miskîn zelil olmak ile de Allah’ın izzetinin hakkını vermektedir.

Buna karşılık insan varlıkla, eşyayla ilişkisini artırdıkça yaratıcı ile arasına perdeler koymaktadır. Eşyadan müstağni olup mutlak Ganî’nin huzurunda muhtaç olan kul bu perdelerden kurtularak Hakk’ın cemalini temaşa etme mertebesine nail olmaktadır.

Yaratılıştaki manasını bulmuş, “özü”yle tanışık olmuş bir ben’in sıfatı hatta adı denilebilecek “miskîn” kavramının aynı irfanî mektebe mensup Ahmed Yesevî, Yûnus Emre ve Dede Ömer Rûşenî’nin şiirlerinde ortak bir ifade kazanarak kişiye zelillikte azizliği bulmayı öğreten bir makamı işaret ettiği görülmektedir.

Ayrıca Yesevî’nin *Fakrnâme*’sine mukabil Rûşenî’nin *Miskînnâme*’si de her iki şairin fakr ve miskînin özdeki bir anlamı olan “kulun Allah’tan başka hiçbir şeye muhtaç olmamasının” önemine dikkat çekmek istediklerini, bu kavramın onların zihin ve gönül dünyalarında ayrı ve derin bir anlamı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Ahmed Yesevî literatürüne katkı sağlamak amacıyla kaleme alınan bu çalışma, Yesevî’nin Anadolu ve Azerbaycan sahalarındaki tesirini “miskîn” kavramı çerçevesinde ele almıştır. İncelenen isimlerin eserlerine yönelik yapılacak müstakil çalışmalar sayesinde, kullanılan kavram ve unsurların ortak bir bakış açısıyla nasıl temellendirildiği ve değerlendirildiği daha açık biçimde ortaya konabilecektir. Bu bağlamda, her üç şairin tasavvufi söylemlerinde gözlemlenen paralellikler, müşterek temalar ile bu temaların ifade ediliş biçimleri ve üslup özellikleri akademik düzlemde derinlemesine incelenmeye değer zengin bir araştırma alanı sunmaktadır.

Kaynakça

- Akdemir, Ayşegül. “ ‘Miskînlük’ Dairesinde ‘Devreden’ Bir Derviş: Yûnus Emre”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 7/3, Summer 2012, 97-113.
- Aktaş, Beytullah. “Zekâtın Harcama Kalemlerinden Fakir ve Miskin Kavramlarının Kur’an Bağlamında Yeniden Tanımlanması”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 20/33 (Ocak-Haziran 2015), 106-129.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi, 2010.
- Bice, Hayati. *Divân-ı Hikmet’in Kavram Haritası Yesevîlik Yolunun Esasları*. Ankara: Hitabevi Yayınları, 2023.

- Bice, Hayati. *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2016.
- Bilgin, Azmi. “Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı”. *Tasavvuf Kitabı*. haz. Cemil Çiftçi, İstanbul: Kitabevi, 2003, 289-315.
- Bursevî, İsmâ‘il Hakkı. *Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi / 01521-004, vr. 92^a.
- Cebecioglu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. terc. ve şerh Arif Erkan, İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük, (j-müt) 3*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Demirci, Mehmet. “Ahmed Yesevî’den Yunus Emre’ye”. *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*. yay. haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1993, 85-92.
- Develi, Hayati. *Ahmed Yesevî*. İstanbul: Şûle Yayınları, 1999.
- El-Hakîm, Suad. *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- el-İsfâhânî, Rağîb. *Müfredât Kur‘ân Istılahları Sözlüğü*. müt. Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, C. 1, 2006.
- el-Mekkî, Ebû Talib. *Kalplerin Azığı [Kûtu‘l-Kulûb] -3-*. trc. ve tahrir Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Basım Yayın Dağıtım San. Tic. Ltd. Şti., 2004.
- Emre, Yunus. *Dîvan (Fatih Yazması)*. haz. Erdoğan Boz, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü, 2021.
- Emre, Yûnus. *Divân ve Risâletü’n-Nushiyye*. haz. Mustafa Tatcı, İstanbul: Sahhaflar Kitap Saray, 2005.
- Eraslan, Kemal. “Ahmed Yesevî”. *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, C. 2, 159-161.
- Erbay, Nazire. “Melami Düşünce Sisteminde Olumsuzluk ve Hareketsizliğin Devingenliği”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 13/ 26 (Temmuz 2023), 169-190.
- Eren, Abdullah. “Divân-ı Hikmet’te Gariplik ve Garipler”. *Yeni Türkiye*, XXV/105 (2019), 452-459.
- er-Rifâî, Ahmed. *Hak Yolcusunun Düsturları*. trc. Yaman Arıkan, İstanbul: Erkam Yayınları, 1985.
- Gahramanov, Cahangir. “Divânî Hikmet Azerbaycan Sufi Edebiyatı İçindeki Örnek Kimi”. *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*. yay. haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1993, 127-129.
- Göztepe, Yüksel. “Abdülkerim Kuşeyrî’de Hâller ve Makâmlar”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.
- Güner, Filiz. “Divân-ı Hikmet’te Sözcük Gruplarının İncelenmesi”. *Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2007.
- Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2009.
- Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit. haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. cilt 2. kitap, 2008.
- <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf#reload>
- Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*. haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Hüseyin Remzî. *Lügat-i Remzî 2. Cilt*. haz. Ali Birinci, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.

- İbn Arabî, Muhyiddin. *Fütûhat-ı Mekkiyye* 4. çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. nşr. Emin Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sâdık el-Ubeydî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 6. Cilt, 1997/1418.
- İsen, Mustafa. "Orta Asya Türk Edebi Dilinin Anadolu Türk Edebi Diline Etkisi ve Ahmet Yesevî". *Bilgi*, 1, 1996, 13-16.
- İşliyen, Burhan. "Kur'an'da Güçsüzlüğü İfade Eden Fakîr, Miskîn, Yetim, Köle ve Müstaz'af Kavramlarına Genel Bir Bakış". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8 / 1 (Haziran 2022), 133-160.
- Kencetay, Dosay. "Hoca Ahmet Yesevî'nin Türk-İslâm Anlayışındaki Yeri". *Hoca Ahmet Yesevî'nin Türk-İslâm Anlayışındaki Yeri, Orta Asya'da İslâm Temsilden Fobiye*. ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı, Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevî Üniversitesi, C. II, 2012, 773-814.
- Kılıç, Sadık. *Benliğin İnşası*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.
- Kurnaz, Cemâl. *Türkiye-Orta Asya Edebi İlişkileri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Kuşeyrî, *Mensûrî'l-Hitâb fî Meşhûrî'l-Ebvâb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 04128-003, vr.146^b
- Mehmedoğlu, Alaeddin. "‘Yesevilik’ Tarikatının Azerbaycan’a Te’siri Üzerine". *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*. yay. haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1993, 281-290.
- Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. ed. Zafer Erginli, Trabzon: Kalem Yayınevi, 2006.
- Mevlânâ Celâlüddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, trc. ve şerh Tâhirü'l-Mevlevî, Cilt: II Kitap: 1, İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1967.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık, 1995.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsî'l-Muhît Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi*. yay. haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 3. Cilt, 2013.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar Makaleler-İncelemeler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Okumuş, Ejder. "Sosyolojik Okuma Yaklaşımıyla Hoca Ahmed Yesevî", *Diyanet İlmî Dergi*, 52 / 4 (Aralık 2016), 169-190.
- Okuyucu, Cihan. "Ahmet Yesevî'nin Anadolu'daki Temsilcileri Yunus Emre ile Âşık Paşa Arasındaki Fikir Akrabalığı". *Yesevilik Bilgisi*. haz. Cemâl Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatcı. Ankara: Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, 1998, 246-274.
- Özel, Ahmet Murat. "Yunus Emre'nin Miskinliği Nereden Geliyor?". *Yunus'durur Benim Adım Yunus Emre: Şiiri ve Felsefesi*. ed.Özkan Göze, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü, 2022, 28-42.
- Öztürk, Mürsel. "Ahmed Yesevî-Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre Zinciri". *Yesevilik Bilgisi*. haz. Cemâl Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatcı. Ankara: Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, 1998, 220-228.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1993.
- Pekolcay, A. Necla. "Hoca Ahmed Yesevî'den Yunus Emre'ye Uzanan Müsterek İnanç İzleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 1997, 19-30.
- Pekolcay, A. Necla. "Yunus Emre'ye Hoca Ahmed Yesevî'den İntikal Eden İnanç İzleri". *Erdem*, 8(24), 1996, 745-754.

- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi -11-*, trc. ve şerh Ahmed Avni Konuk, yay. haz. Dilâver Güner, Mustafa Tahrallı, İstanbul: Kitabevi, 2008.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi -9-*, trc. ve şerh Ahmed Avni Konuk, yay. haz. Mehmet Demirci, Süleyman Gökbultut, Mustafa Tahrallı, İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Sarı, Mevlût. *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*. İstanbul: Bahar Yayınları, [t.y.].
- Şenarslan, Necip Fazıl. “Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı (Miskin-nâme, Şobân-nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der-Medh-i Mesnevî-i Ma’nevî-i Mevleviyyet, Ney-nâme, Kalem-nâme, Divan) Dil İncelemesi-Metin-Dizin”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2020.
- Şihyeva, Seadet. “Azerbaycan Edebi Tasavvufi Fikir Tarihi ve Yesevîlik”. *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu*. İstanbul: ŞenYıldız Yayıncılık, 2. Cilt, 2016, 1174-1190.
- Tahrallı, Mustafa. “Ahmed Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmet’inde Dînî-Tasavvufî Unsurlar”. *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, 20/1 (Ocak 1991) 36-50.
- Tatcı, Mustafa. “Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre’de Dört Kapı-Kırk Makam”. *Yesevîlik Bilgisi*. haz. Cemâl Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatcı. Ankara: Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, 1998, 238-245.
- Tatcı, Mustafa. *Yunus Emre Dîvânı İnceleme*. İstanbul: H Yayınları, 2008.
- Tavukçu, Orhan Kemâl. *Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*, Kültür ve Turizm Bakanlığı (e-kitap) https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0&_tag1=996F7C32D7C6FAEAEA37BAD6DEF222CAA2A64231&crefer=B9B1E710449689127931CC7C50517A1F088049A93C64C349C5BDB657933A2EE0 [E.T.30.06.2025].
- Tosun, Necdet “Yeseviyye”. *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, C. 43, 487-490.
- Tunç, Semra. “Dede Ömer Rûşenî”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Konya 1997, 237-249.
- Uludağ, Süleyman. *Hayata Süfi Gözüyle Bakmak İnsan-İslâm-İrfan*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Uzun, Mustafa “Dede Ömer Rûşenî’nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1982.
- Uzun, Mustafa. “Dede Ömer Rûşenî”. *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, C. 9, 81-83.
- Uzuner, Ömer Sami. *Varlık ve Hakikat: Muhammed Nûru’l-Arabî’nin Tasavvuf Anlayışı ve Risâleleri*. İstanbul: DBY Yayınları, 2022.
- Vankulu Mehmed Efendi. *Vankulu Lûgati 2. Cilt*. yay. haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Yağcıoğlu, Songül Aydın. “Yunus Emre’nin Bir Şiiri ve İsmâîl Hakkı Bursevî’nin Şerhi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi], LV/ 2 (2016), 77-90.
- Yeniterzi, Emine. *Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlâna*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Yesevî, Hoca Ahmed. *Dîvân-ı Hikmet Hikmetler Mecmuası Mısır Nüshası-1650*, haz. Mehmet Mahur Tulum, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- Yesevî, Hoca Ahmed. *Dîvân-ı Hikmet*. haz. Hayati Bice, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

- Yıldırım, Şeniz. "Hoca Ahmet Yesevî ve Yûnus Emre'nin Hakikat Anlayışları". *Sûfiyye*, S. 18 (Haziran / June 2025), 113-140.
- Yılmaz, Ali. "Ahmet Yesevî'nin Hikmetleri ile Yûnus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufî Muhteva Benzerlikleri". *Yesevîlik Bilgisi*. haz. Cemâl Kurnaz, Mustafa İsen, Mustafa Tatcı. Ankara: Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, 1998, 275-298.

Extended Summary

The founder of the earliest known Sufi tradition in Turkish history, Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî (Yasavî), is a great Turkish sheikh whose flame of wisdom, kindled in Central Asia, spread across Anatolia and other Islamic lands through the efforts of his disciples. By living a life based on the Qur'an and the Sunnah, he embodied the essence of the religion through love, wisdom (irfan) and sincerity. His influence in shaping Turkish Sufi thought in Central Asia is undeniable. Alongside the dervishes known as the "Horasan erenleri" (Horasan saints) Yesevî played a significant role in the Turkification and Islamization of Anatolia and in transforming the Turkish language into a vehicle for mystical expression and literature.

Through his *Divan-ı Hikmet* (Book of Wisdom), the first known example of Turkish Sufi literature after the acceptance of Islam, Ahmed Yesevî pioneered the tradition of articulating mystical wisdom in Turkish poetry. One of the most valuable contributions of Yesevî's hikmet was to establish a unity of thought and faith among the Turks.

Hoca Ahmed Yesevî, regarded as the pîr of Turkish Sufi poetry, guided tekke poets not only in spirit and meaning but also in language and verse. The tree of Turkish Sufi poetry he planted reached maturity in the words of Yûnus Emre in Anatolia. Clearly shaped by the influence of Yûnus Emre, Dede 'Ömer Rûşenî is considered a representative of this tradition in Azerbaijan. In his *Miskinnâme* and in the *tuyuğ*s of his *Divan*, the traces of the Yesevîan mystical tradition are clearly evident.

This study highlights the epithet "miskîn", chosen by Yesevî, Yûnus and Rûşenî to describe their pen names, as a concept worthy of further consideration.

In its lexical sense, *miskîn* derives from stillness (*sukûn*) and denotes someone who is extremely idle, feeble, poor or pitiable. As a Sufi term, however, it refers to a dervish who has detached from material existence, tasted the station of annihilation (*fanâ*) and turned his being into non-being.

Yûnus Emre is the poet who most frequently emphasizes *miskînlik* in his works. His use of the word is undoubtedly influenced by Ahmed Yesevî, Hacı Bektash-ı Velî, and Barak Baba, who described himself as "miskîn Barak." It is believed that Rûşenî, a follower of Yûnus, also inherited this mystical tradition and adopted *miskînlik* from it.

In this study, the treatment of *miskîn* and *miskînlik* in poetry is summarized under several themes. According to Yesevî and Rûşenî, the friend and companion of the *miskîn* is the Prophet Muhammad. *Miskînlik* is a Prophetic legacy and a desired spiritual rank. Rûşenî aspires to this rank. A *miskîn* is a seeker of meaning (*ma'nâ*), and Yesevî advises seeking knowledge from the *miskîn*. In Yesevî's language, the *miskîn* is the poor and the dervish; in Yûnus's, the saint; and in Rûşenî's, the dervish and the destitute. The *miskîn* renounces ego and submits entirely. He harbors no hatred, arrogance, or pride. He annihilates his existence in the presence of the Hakk and attains the station of *fanâ'illâh*. Generosity is a requirement of *miskînlik*; the generous reach the stage of witnessing Hakk's beauty (*jamâl*).

In the poetry of Ahmed Yesevî, Yûnus Emre, Dede 'Ömer Rûşenî the concept of *miskîn* points to a spiritual rank that teaches one to find nobility in humility.

This study aims to contribute to Yesevî scholarship by demonstrating his influence in Anatolia and Azerbaijan through the conceptual lens of *miskîn*.

